

УДК 159.942

ДІАГНОСТИКА МОРАЛЬНО-ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ
DIAGNOSTICS MORALLY VALUED SPHERES OF PERSONALITY

Цілінко Ірина Олександрівна

Херсонський державний університет

Анотація. У статті висвітлено проблему морально-ціннісної сфери особистості. Наведено результати теоретичного аналізу проблеми у сучасній науковій літературі. Обґрунтовано психодіагностичні методи, що дозволяють визначити особливості морально-ціннісної сфери особистості.

Ключові слова: мораль, цінності, моральна свідомість, морально-етична відповідальність, морально-ціннісна сфера особистості.

Аннотация. В статье освещена проблема морально-ценностной сферы личности. Приведены результаты теоретического анализа проблемы в современной научной литературе. Обосновано психодиагностические методы, которые позволяют определить особенности морально-ценностной сферы личности.

Ключевые слова: мораль, ценности, моральное сознание, морально-этическая ответственность, морально-ценностная сфера личности.

Annotation. In the article the problem of the moral-value sphere of personality. The results of theoretical analysis of the problem in the current scientific literature. Justified psychodiagnostic methods, which allow to define the features of moral-value sphere of personality.

Keywords: ethics, values, moral awareness, moral and ethical responsibility, moral-value sphere of personality.

Постановка проблеми. Актуальність вирішення проблеми морального розвитку особистості є достатньо гострою для сучасного суспільства. Особливо недостатньо розробленою проблемою є питання емпіричного дослідження морально-ціннісної сфери особистості. Теоретичний аналіз даної проблеми дозволяє констатувати велику увагу вчених до проблеми моралі та ціннісної сфери особистості. Одним із шляхів вирішення питання морального розвитку особистості є психодіагностика морально-ціннісної сфери, що і стало предметом аналізу даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми морально-ціннісної сфери особистості займалися такі вітчизняні та зарубіжні

вчені, як Боришевський М.Й., Булавкіна О.В., Колберг Л., Міхеєва І.Н., Рокіч М., Семенюк Л.П., Сорокіна Н.Ю., Табачук Ю.В., Тимощук І.Г., Фурман А.В., Чудновський В.Е., Яницький М.С. та багато інших.

Метою статті є обґрунтування використаних у експериментальному дослідженні психодіагностичних методів, спрямованих на визначення особливостей морально-ціннісної сфери особистості.

Виклад основного матеріалу. З метою обґрунтування психодіагностичних методів дослідження морально-ціннісної сфери особистості, слід зупинитись на стислому викладенні теоретичного стану проблеми моралі та цінностей у сучасному суспільстві.

Л.П. Семенюк аналізуючи ціннісну свідомість українського суспільства, вказує на те, що соціально-політичні процеси в українському суспільстві другої половини 80-90-х років ХХ ст. спричинили досить сильну трансформацію свідомості у більшості населення країни, сформувавши нове ставлення до себе, до оточуючого середовища та його ціннісної системи. Відкинувши засади ціннісно-моральних позицій радянського періоду як такі, що заважають розвитку суспільно-політичних інститутів, гальмують можливість реалізації життєвих надій кожної окремої людини, суспільство почало шукати нові форми суспільного життя, прийнявши за основу ціннісно-правову систему західних країн, яка виявилася досить специфічною, але найбільш привабливою для пострадянського простору [6, с.141].

Як складне соціальне явище мораль, за А.В. Фурманом, має загальнолюдський і конкретно-історичний зміст і тому містить у собі цінності, що зумовлюють особливості духовного розвитку всього народу. Усі складові моралі й етики і, перш за все особистісні цінності, задають і формують цінності духовної культури, критерії оцінювання власної і довколишньої поведінки, постають у ролі ціннісно-сміслового ядра культури соціуму в цілому [7, с.95]. Мораль, починаючи з грецької античності, розумілась як міра панування людиною над собою, показник того, наскільки людина відповідальна за себе, за те, що вона робить. О.В. Булавкіна та

Н.Ю.Сорокіна, аналізуючи поняття моралі стверджують, що мораль це: панування розуму над пристрастями та інстинктами; прагнення людини до вищого блага; безкорисливість і добра воля; людяна форма відносин між людьми; незалежність волі, а також взаємність у відносинах. Бути моральним – означає визнавати безумовну цінність людини. Нічим не зумовлене поважне ставлення до будь-якої людини є вихідне ставлення, що відкриває простір людського існування [8, с.11].

На думку М.Й. Боришевського, свідоме дотримання людиною моральних норм і активна боротьба з їх порушенням іншими людьми свідчить про наявність у неї діяльних моральних переконань – одного з основних компонентів її активної життєвої позиції. Також вчений вказує на те, що людина як суб'єкт морального вибору не може бути абсолютно незалежною від соціальних умов, у яких вона живе. Моральний вибір не має індивідуального характеру, оскільки моральні переконання особистості, її моральні якості формуються у процесі виховання, активної участі у житті суспільства. Моральні переконання, як і моральна свідомість особистості загалом, зумовлені соціальною природою суспільства. Найсприятливіші умови для розвитку особистості, формування її моральних переконань створює суспільство, яке відкриває перед людиною можливість вільного, свідомого поєднання суспільних вимог до особистості з її переконаннями [9].

І.Н. Міхеева зазначає, що моральний початок пробуджується у процесі переживання. Джерелом такого переживання є не мотиви прагматичного характеру, не егоїстичні потреби самі по собі, а їх зіткнення з іншими мотивами, пов'язаними з відношенням до іншої людини і водночас з уявленням про себе самого у певній ситуації. Зміст даного переживання залежить від віку та рівня розвитку, воно носить свідомий характер, однак обумовлено протіканням несвідомих процесів. Протиріччя свідомого та несвідомого у структурі особистості функціонально пов'язано з такими психологічними властивостями, як стійкість та нестійкість, залежність яких від певного характеру моральної спрямованості досліджувалась психологом

В. Е. Чудновським. Він прийшов до висновку, що прояв стійкості залежить від того, яка з двох тенденцій – віддаленої мети або ситуаційної залежності – більш глибоко закріпилась у особистісній структурі [10].

Важливим елементом і поняттям моральної свідомості є ціннісна орієнтація як здатність моральної свідомості постійно за різних обставин спрямовувати думки й дії людини на досягнення певної моральної мети і результату. За Ю.В. Табачуком, моральні цінності – це інтегральне утворення моральної свідомості, яке включає в себе моральні норми, оцінки, уявлення, поняття, принципи, ідеали, що тісно пов'язані з мотивами і потребами та забезпечує спрямованість свідомості особистості на досягнення вищих моральних цілей, які регулюють поведінку на основі добра і зла. Під моральними стосунками розуміється ставлення людини, яке формується в результаті її взаємодії з оточуючими людьми та предметами на основі додержання норм моралі. Щодо емоційного компонента моральної свідомості, то основними його елементами є моральні почуття. Це почуття, в яких виявляється стійке ставлення людини до суспільних подій, до інших людей, до самої себе. Їх джерелом є спільне життя людей, їх взаємини, боротьба за досягнення суспільних цілей. До них належать почуття симпатії і антипатії, уподобання і відчуженості, поваги і презирства, вдячності і невдячності, любові і ненависті. Серед моральних почуттів особливо виділяють почуття товариства і дружби, патріотизму, почуття обов'язку і совісті. Ці почуття зумовлені світоглядом – системою поглядів і переконань людини. Моральні почуття породжуються системою людських відносин і етичними нормами, що регулюють ці відносини. Моральні почуття є внутрішніми побудниками до звершення вчинків [11, с.504].

Отже, теоретичний аналіз проблеми морально-ціннісної сфери особистості підтверджує актуальність даної теми. З метою діагностики морально-ціннісної сфери особистості, в нашому дослідженні були використані наступні методики: опитувальник «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності» (І.Г. Тимощук), методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч),

методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (Л. Колберг). Отже, проаналізуємо та обґрунтуємо вибір кожної з методик.

1. Опитувальник «діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості» (І.Г. Тимощук)

Даний опитувальник розроблений Тимощуком І.Г. На основі проведеного теоретичного моделювання, автором була запропонована структура морально-етичної відповідальності, що складається з наступних шкал:

1. Морально-етична рефлексія – здатність до швидкого і глибокого розуміння моральних і аморальних аспектів власних комунікативних інтенцій. Це також здатність рефлексувати дію факторів, що перешкоджають прояву відповідальної поведінки, чітке усвідомлення засобів і можливостей прояву відповідальності. Морально-етична рефлексія розглядається як базовий механізм самосвідомості особистості (В. Столін, С. Пантелєєв, М. Лекторський) та соціальної відповідальності особистості (К. Муздобаєв). Особливістю морально - етичної рефлексії є те, що вона дозволяє розуміти і приймати відповідальне рішення.

2. Морально-етична мотивація – глибинне внутрішнє прагнення особистості створювати етичну атмосферу взаємодії з іншою людиною, бажання встановлювати особливого роду відносини близькості, емпатії, прихильності. Етична мотивація є підставою для формування морально-етичної системи цінностей і світоглядних установок особистості. Основна мета морально-етичної мотивації – формування здатності конструктивно аналізувати поведінку та вчинки іншої людини, а також створювати етичну атмосферу спілкування з нею. Морально-етична мотивація визначається також у глибинному прийнятті іншої людини, особливому ставленні людини до сенсу свого життя.

3. Альтруїстичні почуття – емоційна складова (емпатія, любов, чуйність, гідність, обов'язок), що відбиває гуманно-відповідальне значення

відносин особистості. Альтруїстичні почуття є внутрішнім ставленням людини до світу, яке надає особливий сенс людському життю (О. Леонтьєв).

4. Моральна інтуїція – компонент, за допомогою якого суб'єкт моментально усвідомлює і віддає перевагу одним (в даному випадку гуманістичним) цінностям перед іншими (антигуманним, аморальним, егоцентричним і прагматичним). Морально-етична інтуїція відповідає за вибір особистості, виконує оперативну оцінку морально – етичних ситуацій, орієнтує особистість на дії та вчинки, пов'язує самість та самосвідомість, самосвідомість та совість, виконує функцію керівництва діями особистості у психологічних конфліктах, сигналізує про морально – етичну специфіку ситуації.

5. Екзистенціальна відповідальність – компонент, який відповідає за чітке усвідомлення суб'єктом сенсу життя, що сприяє виробленню і “повторному огляду” власних смислоутворюючих цінностей. Іншими словами, це відповідальність людини стосовно власного буття. Екзистенціальна відповідальність попереджає втрату сенсу життя. Вона допомагає відрізнити соціально - зрілу особистість від соціально – незрілої.

6. Морально-етичні цінності - компонент, що синтезує й інтегрує в єдиний особистісний гештальт такі психологічні утворення, як: світогляд, установки, інтереси й ідеали суб'єкта, основні з них - цінності добра, справедливості, любові і чесності.

Опитувальник містить 30 тверджень, на які досліджуваний відповідає «так» або «ні». За результатами даного опитувальника виявляється загальний рівень сформованості морально – етичної відповідальності особистості (низький, середній, високий), а також рівень розвитку якостей за шкалами. В нашому дослідженні опитувальник І.Г. Тимощука є важливим засобом діагностики морально-етичної відповідальності. Особливу концептуальну значущість у використанні даного опитувальника ми бачимо в подальшому обчисленні та інтерпретації шкал «альтруїстичні почуття» та «морально-

етичні цінності». Акцентування уваги саме на цих шкалах обумовлено об'єктом нашого дослідження – моральними почуттями особистості [5].

2. Методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч)

М. Рокіч розглядає цінності в одному ряду з переконаннями та соціальними установками. За М. Рокічем, цінності - це стійке переконання у тому, що певний спосіб поведінки або кінцева мета існування краще з особистої або соціальної точок зору, ніж протилежний або зворотний спосіб поведінки, або кінцева мета існування. Серед характерних для особистості цінностей, М. Рокіч вказує такі ознаки, як: витoki цінностей простежуються в культурі, суспільстві і особистості; вплив цінностей простежується практично у всіх соціальних феноменах, що заслуговують вивчення; загальна кількість цінностей, які є надбанням людини, порівняно невелика; всі люди володіють одними і тими ж цінностями, хоча і в різному ступені; цінності організовані в системи [4].

За М.С. Яницьким, особистість, представляючи собою динамічну систему, знаходиться в стані безперервних змін і розвитку. А досягнутий рівень розвитку особистості послідовно створює все нові передумови для розвитку і вдосконалення системи її ціннісних орієнтацій [2, с.25]. Аналізуючи ціннісні орієнтації особистості М.С. Яницький зазначає, що цінність, яка набуває для індивіда найбільшої значущості, визначає ведучу спрямованість особистості [2, с.19].

Методика ціннісних орієнтацій М. Рокіча розроблена автором у 1973 році. Адаптація методики була здійснена А.Г. Гоштаутасом, О.О. Семеновим та В.О. Ядовим [3, 224]. Методика складається з двох переліків; 18 термінальних цінностей (перелік А: активне життя, здоров'я, краса природи та мистецтва, матеріально забезпечене життя, пізнання, незалежність суджень і оцінок, щасливе сімейне життя, впевненість у собі, життєва мудрість, цікава робота, кохання, наявність вірних друзів, суспільне визнання, рівність у можливостях, свобода вчинків і дій, творчість, отримання насолоди) та 18 інструментальних цінностей (перелік В: охайність, життєрадісність,

непримиримість з власними та чужими недоліками, відповідальність, самоконтроль, сміливість у відстоюванні власної думки, терплячість до думки інших, чесність, вихованість, старанність, раціоналізм, працелюбність, високі запити, незалежність, освіченість, тверда воля, широта поглядів, чуйність). Досліджуваній має розташувати ці цінності в порядку значущості [3, 225]. До списку А. М. Рокіч відносить термінальні цінності, або цінності – цілі – це такі значущі об'єкти соціальної дійсності, на які поширюються переконання особистості про те, що з особистісної, групової або суспільної точок зору вони варті того, щоб до них прагнути, домагатися їх. Інструментальні цінності, або цінності – засоби – це якості та засоби дій, на які поширюються переконання особистості в більшості соціальних ситуацій [3, с. 221].

Досліджуваному пропонуються два списки цінностей, у цих списках респондент привласнює кожній цінності ранговий номер. В результаті проведення методики, домінуюча спрямованість ціннісних орієнтацій людини фіксується як займана ним життєва позиція, яка визначається за критеріями рівня залучення в сферу праці, в сімейно-побутову та досугову активність. Якісний аналіз результатів дослідження дає можливість оцінити життєві ідеали, ієрархію життєвих цілей, цінностей-засобів і уявлень про норми поведінки, які людина розглядає в якості еталону. З метою отримання додаткової діагностичної інформації, досліджуваним після ранжування цінностей пропонуються запитання відкритої форми: 1. У якому ступені реалізовані дані цінності у Вашому житті?; 2. Як на Вашу думку, розподілила би картки людина, ідеальна у всіх відношеннях (взірець моральності)?

Ми модифікували систему ранжування методики М. Рокіча для підвищення статистичної ємкості отриманих даних. Кожний ранг ми переводимо у число. Так, 18 балів нараховується найбільшій цінності досліджуваного, а один бал, відповідно найменшій. Термінальні цінності ми позначаємо цілями, оскільки вони прирівнюються до системи цілей досліджуваного. Інструментальні цінності ми називаємо засобами, оскільки поняттєвий апарат інструментальних цінностей відповідає психологічному

змісту засобів досягнення вищезазначених цілей. Завдяки цьому ми переводимо рангові шкали у більш зручну метричну систему.

3. Методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (Л. Колберг)

Однією з найважливіших передумов формування ціннісних орієнтацій особистості є рівень інтелектуального розвитку. М.С. Яницький наводить положення Ж.Піаже, який вважав, що зміна стадій морального розвитку пов'язана із загальними когнітивними віковими змінами. Ж. Піаже виділяв дві основні стадії морального розвитку. На першопочатковій стадії «морального реалізму» діти вважають, що всі моральні норми поведінки реальні, незмінні, обов'язкові для виконання і не мають виключень. Пізніше (у період від 5 до 12 років) у процесі розвитку абстрактного мислення, на перший план замість категорії дійсності виходить категорія можливості. Тим самим у дитини формується здатність оцінювати наміри вчинку, абстрагуючись від його конкретних наслідків. Ця стадія Ж. Піаже визначається, як «моральнісний релятивізм». Л. Колберг, уточнюючи концепцію Ж. Піаже, виділив три рівня моральних суджень: предконвенційний, конвенційний та постконвенційний, які включають в себе по дві стадії кожен. Постконвенційний рівень відрізняється егоцентризмом, моральні цінності носять зовнішній характер і слідування ним засновується на принципі вигоди. Конвенційний рівень характеризується соціальною конформністю, некритичним прийняттям оцінок референтної групи і прагненням до підтримки встановленого порядку, традицій та правил. Норми та цінності близького оточення інтеріорізуються, їх дотримання стає внутрішньою потребою, однак вони засновані на зовнішньому авторитеті [2,с.25]. На третій стадії підпорядкування правилам визначається бажанням відповідати очікуванням, уникати осуду зі сторони значущих близьких. Четверта стадія відповідає орієнтації на систему цінностей суспільства в цілому, при цьому поведінка регулюється прагненням уникнути як осуду з боку законної влади, так і почуття провини із-за невиконаного обов'язку. Постконвенційний рівень відповідає орієнтації на особистісні моральні

принципи, виробленню автономної системи етичних цінностей. Особистісні цінності на цьому рівні можуть не співпадати з цінностями референтної групи, визначаючись у більшому ступені абстрактними, універсальними, загальнолюдськими цінностями. На п'ятій стадії людина вчиняє у відповідності з особистісними цінностями та принципами, одночасно поважаючи закони суспільства і цінності інших людей, діє заради всезагального блага. Шоста стадія є вищим рівнем морального розвитку і визначається орієнтацією на закони вільної совісті, приверженістю універсальним етичним принципам [2, с.26].

Методика призначена для оцінки рівня розвитку моральної свідомості. Для цього Л.Колберг сформулював дев'ять дилем, в оцінці яких стикаються норми права і моралі, а також цінності різного рівня. За результатами методики можна зробити висновок, на якій стадії розвитку моральних суджень по Л. Колбергу знаходяться досліджувані [1].

Для потреб нашого дослідження найбільш вдалим та інформаційно насиченими, тими, що мають найбільш прогностичний потенціал є 5 визначених нами ділем (на основі пілотажного дослідження). Перші п'ять ділем у методиці Л. Колберга дають нам змогу віднести досліджуваного до певної групи за рівнем розвитку моральної свідомості. Оскільки дана методика передбачає тільки якісний аналіз отриманих даних, нами було створено умовні кількісні позначення для більшої зручності оперування даними. Оскільки за Л. Колбергом існує 6 стадій розвитку моральної свідомості, ми відповідно кожну стадію оцінили в 1 бал. Таким чином, найвищий рівень розвитку моральної свідомості оцінюється в 6 балів.

Отже, використання описаних вище методик дозволить дійти висновків щодо рівня морально-етичної відповідальності, визначити стадію розвитку моральної свідомості, а також проаналізувати термінальні та інструментальні цінності досліджуваних. Комплексне використання методик надає можливість кількісного та якісного аналізу результатів в контексті морально-ціннісної сфери особистості.

Висновки. Морально-ціннісна сфера особистості є актуальною проблемою сучасної психології. Мораль, як соціальне явище містить у собі цінності, що зумовлюють собою особливості духовного розвитку всього народу. Моральні цінності – інтегральні утворення моральної свідомості, що тісно пов'язані з мотивами і потребами та забезпечують спрямованість свідомості на досягнення вищих моральних цілей, що регулює поведінку на основі добра і зла. Психодіагностичними методами, що дозволяють всебічно проаналізувати особливості морально-ціннісної сфери, на наш погляд є наступні: опитувальник «Діагностика морально-етичної відповідальності особистості» (І.Г. Тимошук), методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч), методика оцінки рівня моральної свідомості Л. Колберга. Завдяки кількісному та якісному аналізу результатів перелічених методик, можна дійти висновку щодо рівня моральної свідомості, домінуючих цінностей-цілей та цінностей – засобів, а також специфіки переживання морально-етичної відповідальності особистості.

Перспективи подальших досліджень. Враховуючи об'єкт нашого дослідження, а також викладені психодіагностичні методи, перспективою подальших досліджень будуть: вдосконалення викладених психодіагностичних методик; порівняння показників методик до та після психологічного впливу (циклу тренінгових занять, спрямованих на розвиток моральних почуттів); викладення результатів проведеного констатувального та формувального експерименту у наступних статтях.

Література:

1. Анциферова Л.И. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследований Л.Колберга и его школы) // Психологический журнал, 1999. Т. 20. № 3. С. 5-17. Методика оценки уровня развития морального сознания (Дилеммы Л.Колберга) / Диагностика эмоционально-нравственного развития. Ред. и сост. И.Б.Дерманова. – СПб., 2002. С.103-112.
2. Ясницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. - 204 с. ISBN 5-202-01717-0 Издание осуществлено при поддержке Института «Открытое общество» (фонд Сороса) в рамках Программы поддержки кафедр

мегапроекта «Развитие образования в России», грант № НВА 911. Рецензент: кафедра соціальної психології Московського державного університету імені М. В. Ломоносова.

3.Моргун В.Ф., Тітов І.Г.. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. – 464 с.

4.Rokeach M. The nature of human values.—N.Y., Free Press, 1973.

5.Тимошук І.Г. Методика дослідження рівня морально-етичної відповідальності майбутнього психолога // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – Київ, №4,– 2002.- С.158-163.

6.Л.П. Семенюк Ціннісна свідомість українського суспільства (90-ті роки ХХ ст.) Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. Журнал. 3'2005. – К.: Міленіум, 2005. – 170 с. с.137-142

7.Фурман А.В. Психологія і суспільство. Український теоретико – методологічний соціогуманітарний часопис 2010. - № 1 під ред. А.В. Фурмана (Тернопільський національний економічний університет) – 210 с. / с.94-99.

8.Булавкіна О.В., Н.Ю. Сорокіна Етика управління и культура делового общения: учеб. Пособие. Тула: Изд-во ТулГУ, 2009. – 114 с.

9.Боришевський М.Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / К.: Академвидав, 2010. – 416 с.

10.Михеева И.Н. Амбивалентность личности : морально-психологический аспект. М.: Наука, 1991 – 128 с.

11.Табачук Ю.В. Моральна свідомість особистості: психологічні виміри аналізу Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 13. – Кам'янець Подільський: Аксіома, 2011. – 780 с. / с. 497-50